

Klasik Dönem Osmanlı İlimler Tasnifinde Bitki-Bilimi ve Tanımları

Osman Süreyya KOCABAŞ*

ÖZ

Bu çalışmada Osmanlıların bilim tanımlarından yola çıkarak gerek doğa felsefesi gerek bitkiler özelinde ne tür bir bilim sistemine sahip olduğu ortaya çıkarılmak istenmiştir. Bilimler tasnifi, içinde bulunduğu kültürün paradigmasını yansıtmaktadır. Bu tasniflerde sadece bilimlerin tanımları yer almamakla birlikte bilimlerin hangi konularla ilgilendiği, sorularının ne olduğu, ilkeleri ve epistemolojik araç ve metotları belirlenmiştir. Haliyle bir bilgi veya veri bu tasnife göre hangi bilimin konusu veya sorusunun cevabı olduğu ortaya çıkar. Ayrıca bu tasnifler bilimler arasında hiyerarşiyi ve önem sıralarını da gösterir. Özellikle herhangi bir ilim dalında okuma yapmak isteyenler için bir yol haritası sunar. Bu tasnif geleneği Osmanlı literatüründe de kendisine yer bulmuştur. Osmanlılar, Orta Çağ İslam mirasını devralırken bu literatür geleneğini de kendilerine adapte etmişlerdir. Bu tasniflere göre doğada olan varlıklar, "fizik" ilmi disiplini çerçevesinde incelemeye tabi tutulmuştur. Bu minvalde bitkiler de o dönemde de doğada var olan varlıklar olduğu için fizik ilminin altında yer alan bitki-bilimi (ilm-i nebât) çerçevesinde incelenmiştir. Ayrıca o dönemde bitkilere yönelik araştırmalar ziraat bilimi ve tıp biliminin içinde de yer almaktadır. Böylece bu çalışmada Osmanlıların bitkilere dair araştırmalarını hangi bilim dalı çerçevesinde yaptığı tespit edilmiş olacaktır. Bu çalışmada Osmanlıların bitkilere dair teorik çalışma ve tartışmalardan daha çok bitkilerin kullanımını araştırmışlardır.

Anahtar Kelimeler: Bilim Tasnifi, Bilim Tanımı, Osmanlı Klasik Dönem, Bitki-Bilimi, Botanik.

Plant-Science and Definitions in Classification of Sciences in the Classical Ottoman Period

ABSTRACT

This study aims to reveal what kind of science system the Ottomans had in terms of natural philosophy and plants based on their definitions of science. The classification of sciences reflects the paradigm of the culture in which it exists. In these classifications, not only the definitions of sciences are included, but also the subjects that sciences are interested in, what their questions are, their principles, and their epistemological tools and methods are determined. These classifications also show the hierarchy and order of importance among the sciences. According to these classifications, beings in nature were subjected to analysis within the framework of the discipline of "physics". In this respect, plants were also analyzed within the framework of plant-science (ilm al-nabât), which is under the science of physics since they were also existent in nature at that time. In addition, research on plants at that time was also included in agricultural and medical sciences. Thus, in this study, it will be determined within the framework of which branch of science the Ottomans conducted their research on plants. In this study, the Ottomans researched the use of plants more than theoretical studies and discussions on plants.

Keywords: Classification of Science, Definition of Science, Ottoman Classical Period, Plant-Science, Botany.

1. Giriş

Botanik, "çim" veya "ot" anlamına gelen Yunanca βοτάνη'dan türetilmiştir (Liddell & Scott, 2022). Genel olarak bitkiler için kullanılan Arapça sözcük "نبات nebat" olup, kökü ن ب ت - n·b·t "vurmak, tomurcuklanmak, yerden filizlenmek" (Wehr, 2014) eylemini ifade ederken Türkçede fiil olarak bitmek ve isim olarak bitki kelimeleri aynı anlama gelmektedir. Türkçedeki bu kelimeler Yunancada φυτόν'a karşılık gelir (Yavuz & Oliva, 2020, s. 52). Haliyle botanik, Aristoteles'e ait olup olmadığı tartışmalı *de Plantis* ve Theophrastus'un *Historia Plantarum* adlı eseriyle ivme kazanmış ve Orta Çağ boyunca İslam dünyası ve Avrupa'da bu iki eserin yarattığı ivme ve akisler devam etmiştir (Yavuz & Oliva, 2020, s. 55-56). Ancak bitkileri, evsafını, onların türlerini, fayda ve zararlarını merak eden ve araştıran tek disiplin botanik değildi.

* **Corresponding Author/Sorumlu Yazar**, Doktora Öğrencisi/Ph.D. Stud., Hacettepe Üniversitesi/Hacettepe University, oskocabas@gmail.com

Makale Gönderim ve Kabul Tarihleri/Article Submission and Acceptance Dates: 17.08.2023-29.10.2023

Citation/Atf: Kocabaş, O. S. (2023). Klasik dönem osmanlı ilimler tasnifinde bitki-bilimi ve tanımları. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 52, 164-175. <https://doi.org/10.52642/susbed.1345093>

Botanik, bitkilerle ilgili soru ve arayışların teorik zeminini oluştururken aşağıda tanımlanacak olan *'ilm-i filāha* /agronomi ya da tarım bilimi ve *edviyetü'l-müfrefe* başlığı ile ya da 'ilm-i tıbb içinde yer alan tedavi bilimi de bitkilerle ilgili araştırmalara zemin ayırıyordu.

Orta Çağ İslam ve klasik Osmanlı literatüründe ilim tanımı ve taksimi, mevâzi' (konular), mesâil (problemler), mebâdi (ilkeler) ve gâye (amaç) unsurları üzerinden şekillenir. Bir başka deyişle bir ilmin ilim olması için konusu, soruları, ilkeleri ve amacı gayet bilinmelidir (Katip Çelebi, 2016, s. 18-21). Haliyle gerek ilimler taksimi ve tasnifi çalışmalarında gerekse müellifin bir ilim alanında telif ettiği eserlerin mukaddimesinde çalışılan ilmin bu dört kavram esasında aktarıldığı görülmektedir. Bu minvalde aşağıdaki tanımlamalarda görüleceği üzere biyoloji disiplininin tesisinden önce bitkiler ve hayvanlar, diğer varlıklar (ecsâm) gibi fiziğin (ilm-i tabi') konusu veya alt bilim dalı olmuştur. Biyoloji, canlılık bilimidir ve odağında canlılar ve canlılık özellikleri vardır (Yavuz, 2019, s. 185). Ancak bu çalışmada incelediğimiz dönemler içinde gerek ilm-i nebât dâhilinde olsun gerekse fizik ilminin dâhilinde olsun bitkiler özelinde hususi olarak onların canlı olup olmadığına dair -her ne kadar canlılık konusu ve araştırmaları bazı İslam bilginleri tarafından tartışılrsa da (Musametov, 2021, s. 121-178)- araştırmayı amaçlayan bir bilim alanı mevcut değildir. Bir başka deyişle o dönemlerde varlıkları ve onlardan sadır olan özellikleri inceleyen alanların tanımlarında, misyonlarında ve ilkelerinde *mehbûsun anb* (yani araştırılan) varlığın canlılık özelliği taşıyıp taşımadığını araştırma gibi bir ilkeler (mebâdi) ve sorular (mesâil) mevcut değildir. Bunun yerine tasniflerde Aristoteles'in sisteminden ötürü bazen *'ilm-i nebât* ya da *kitâb-ı nebât* olarak adlandırılan alana bitki-bilimi demeyi uygun gördük. Zira Aristoteles'e göre varlıkların hareketli veya durağan (sükün) olması ancak bir amaca bağlı olmalıdır ve bu nedenle evrendeki her şey hangi amaçla var olduysa o amacı yerine getirmek için var olur ve çabalar. Aristoteles'e göre doğa devinim halinde ve hem potansiyel hem de kinetik hareket sahibidir (Collingwood, 1999, s. 98). Bu minvalde canlı varlıkların hareketli olması bu düşünce ile değerlendirildiği takdirde Aristoteles için tabiidir yani doğaldır. Bu nedenle bitki ve hayvanlar da "doğal cisimler" olduğu için doğa felsefesinin ya da o dönemki adıyla fiziğin / *'ilm-i tabi'*nin konusunu teşkil eder. Doğal olarak aşağıda inceleyeceğimiz ve fiziğin alt kolu olan *ilm-i nebât* da fiziğin konusu olan hareket ve sükün ilkelerini kabul eder.

Burada ilimler sınıflandırılmasının incelenmesindeki amaç bu tür çalışmaların ait olduğu düşünce yapısında bilgi ve bilimlerin epistemolojik metodlarının yanı sıra hangi bilim disiplininin diğerlerinden daha önemli olduğunu görmektir. Ayrıca ilimler tasnifinde bir ilmin kendisi, konuları, sınırları, alt dalları, diğer bilimlerle olan ilişkisi, bilimin bütünü, parçaları ve bilimlerin kendi içindeki sıralamaları gibi veriler yer alır (Altaş, 2022, s. 32). Çünkü düşünürler tarafından kurgulanan bilim tasnifleri, düşünürlerin ait oldukları ya da ürettikleri paradigma çerçevesinde bilim disiplinlerinin hangilerinin diğerlerinden daha önemli olduğunu belirlemektir (Türker, 2011, s. 534). İslam düşüncesinde bu tarz bilim tasnifleri, akıl-vahiy veya din-felsefe ilişkisinin tertip edilmesi amacıyla gütmektedir. Bir başka deyişle din-felsefe ilişkisinin temel sorularından olan varlık hakkında kuşatıcı ve kesin bilginin yani metafizik bilgisinin hangi yollarla elde edileceği araştırılmaktadır (Türker, 2011, s. 534). İslam dünyasında ise ilimler basite indirgenirse hem bu dünya hayatında varlık olmak üzere etrafta var olan ve gerçekleşen şeyleri öğrenme/anlamlandırma amacını taşıdığı gibi öte dünya kurtuluşu gibi dini misyonlar ve metafizik unsurları bilme ve anlamlandırma amacını taşımaktadır. Doğal olarak İslam düşüncesinde ve bu çerçevede işleyen bilim alanlarında Kur'an ve sünnet esaslarını inceleyen şer'î disiplinler ile daha önce de var olmuş ve İslam kültüründe de icrasına ve üretimine devam eden dünyevi bilim disiplinleri İslam bilimler tasnifinin iki ana kolunu oluşturmaktadır. Haliyle İslam literatüründe ilimler tasnifi, ya Farâbî, İhvân-ı Safâ, İbn Sinâ ve İbnü'l-Ekfânî gibi felsefecilerin teşebbüsüyle *aklî* veya *hakîkî* ilimler merkezinde ya da İbn Hazm, Gazzâlî ve İbn Haldûn gibi alimlerin teşebbüsüyle *şer'î* ilimler merkezinde inşa edilmiştir. Osmanlılarda ise bazen özellikle Taşköprülüzâde'nin teşebbüsüyle bu iki gelenek tek potada birleştirilmeye çalışılmış ya da Saçaklızâde'nin dini ilimler merkezli tasnifi örneğinde olduğu gibi bu iki gelenekten birisi ayrı ayrı devam etmiştir (Apaydın, 2018, s. 197). Bitkileri araştırma ve anlamlandırmayı amaçlayan ilim veya ilimlerin, dini ilimler dışında konumlandırılması hasebiyle bu çalışmada akli/dünyevi/hikemî ilim dallarının tasniflerine daha çok odaklanılacaktır.

2. Osmanlı Öncesi Bilim Tasnifleri

Osmanlıların nazarında bitkilere dair malumatın ve araştırmaların önemi, bu alanı inceleyen disiplinlerin ilimler tasnifindeki konumlandırmasıyla görülebilir. Nitekim ilimler tasnifi, içinde bulunduğu bilimsel

kültüre dair fikir veren basit bir kılavuz ya da harita işlevindedir. Osmanlılara değinmeden önce botanik bilimi ve bitkilere odaklanan diğer disiplinlerin önceki dönemlerde ne şekilde konumlandığı ve tanımlandığına kısaca göz atmak gerekir.

Aristoteles ve takipçileri bilimleri üç ana grupta toplamıştır: teorik bilimler, pratik bilimler ve üretici bilimler. Teorik bilimler ilk felsefe ya da metafizik adıyla matematik ve fizik gibi doğa bilim ve düşüncesini de kapsayan bilim disiplinlerini oluşturur. Doğa ve doğanın içinde olan varlıkları (canlılar da dahil) fizik bilimi ve doğa felsefesi disiplini içerisinde incelemiştir. Ayrıca Aristo botanik, biyoloji gibi bazı bilim dallarını da yine doğa felsefesi çatısı altında “özel bilimler” olarak saymaktadır (Shields, 2020). Yine de bugün biyoloji biliminin sorduğu soruların bir kısmı, hem o dönemde Rönesans’a kadar Batı düşüncesinde hem de İslam Orta Çağ’ında ve erken modern dönemin sonuna kadar Osmanlılarda fizik biliminin gündeminde olmuş ancak ayrı bir disiplin olarak telakki edilmemiştir. Zaten müstakil bir bilim dalı olması geciken biyoloji ve onun konuları bilimler tasnifinde XIX. yüzyıla kadar fizik ve doğa felsefesi problemleri içindedir. Bu nedenle aşağıda incelenen bilimler tasniflerinde bitkilerin fizyonomisi, türleri ve çeşitliliğine odaklanan bilim disiplinleri incelenirken bağımsız “biyoloji” adıyla bilim disiplininin yer almayışının sebebi budur.

İslam düşünce literatüründe tam anlamıyla bilimler tasnifi Farâbî ile başlamıştır (Türker, 2011, s. 542). Farâbî, aklı ve dinî ilimler ayrımı yapmadan tüm ilimleri teori ve pratik üst başlığı altında gruplandırır ve teorik ilimler içine doğa felsefesi, metafizik ve matematik gibi dalları yerleştirirken pratiklerin içine ahlak, siyaset, kelim ve fıkıh gibi dalları eklemiştir (Türker, 2011, s. 542). Ayrıca bütün bilimler tasnifi eserlerinde görüldüğü gibi Farâbî de ilimlerin her birinin bütününe *cümle* ve o bütünün parçalarına *cüz’* demektedir. İlimlerin tanımını, neleri araştırdığını ve bölümlerinin ne olduğunu belirtmek için telif ettiğini belirttiği *İhsâi’l-’ulüm* adlı eserinde Farâbî, ilimleri beş grupta toplar ve burada inceleyeceğimiz bitkilerle inceleyeceğimiz dallar dördüncü grupta yani “tabiat ilmi” başlığı altına yerleştirir. Tabiatteki cisim ve varlıkları ve onlardan olan arazları inceleyen tabiat ilmi, cisimleri suni ve tabii olarak ikiye taksim eder. Suni cisimler insan eliyle tabii cisimlerden üretilmiş cam, kılıç ve sedir gibi şeylerdir. Tabii cisimler ise gök ve yer ve bu ikisinin arasında yer alıp insan iradesi olmaksızın var olanlardır (Farabi, 1990, s. 111). Tabii cisimlerin bir kısmı *basit* (yalındır yani kendisinden başka cisimlerin varlığından olmayan) ve bir kısmı da *mürekkebtir* (katışıktır yani varlığı kendisinden başka cisimlerin/unsurların terkibinden olanlardır). Hayvan ve bitkiler bu tanıma göre mürekkebtir çünkü bu iki varlığın içinde basit cisimlerin en az ikisi birlikte yer almıştır. Bu ilim, cisimlerin maddesini, biçimini, yapıcısını ve bu cismin kendisi için var olduğu gayeyi bildirir (Farabi, 1990, s. 117). Farâbî, içinde bitki-biliminin de olduğu tabiat ilimlerinin bölümlerinin sekiz adet olduğunu belirtir. Farâbî *Bitki Kitabı* (Kitâbü’n-nebât) adını verdiği bu dalın amacını bitki türlerinde müşterek olan ya da her bir türün kendisine has olan şeylerini araştırmak olarak tanımlamıştır. Ayrıca bu alan, mürekkep cisimler hakkında araştırma yapılan iki alandan birisidir ve diğeri de *Hayvanlar Kitabı* (Kitâbü’l-hayavân)dır (Farabi, 1990, s. 120).

Abdurrahman Bistâmî’nin (ö. 857/1453) telif ettiği *el-Fevâihü’l-miskeyye fi’l-fevâihü’l-mekkeyye* adlı ansiklopedik eseriyle Osmanlıların gündemine giren (Kaya V. , 2016, s. 197-99) İhvân-ı Safâ, bilimleri ‘ilmü’l-lisân (veya riyâziyye), ulümü’ş-şer’iyyetü’l-vaz’iyye ve felsefetü’l-hakikiyye olarak üç grupta toplamıştır. İlki mantık, edebiyat, lügat, hesap, kimya, hiyel gibi ilim dallarını, ikincisi fıkıh, sünnet, ahkam, tasavvuf ve te’vilü’l-menâmât gibi ilim dallarını toplamıştır. Üçüncüsü olan felsefe ise riyâziyyât (matematik), mantukiyyât (mantık), tabi’iyyât (fizik), ilâhiyyât (metafizik) dört ana koldan oluşmaktadır (de Callatay, 2003, s. 4). İhvân-ı Safâ’nın felsefi ilimlere mantık kolunu da ekleyerek Aristoteles’in matematik, fizik ve metafizik üçlemesinden farklı bir sistem kurmuştur (de Callatay, 2003, s. 5). Ancak İhvân-ı Safâ, ilimleri tasnif ederken Pisagor felsefesinin etkisinde olduğunu da belirtmektedir. Pisagorcu felsefe Aristotelesçi felsefenin vazettiği gibi mantık ve mantığa dayalı kanıtlarla değil matematik ve bu dallara dayalı kanıtlarla açıklamalara yönelik delil getirmeyi gerekli kılar (Durusoy, 2012, s. 33).

İbn Sinâ’nın ilimler tasnifinde de Aristo’nun izleri aşikâr görünmektedir. Felsefeyi teorik bir disiplin olarak addeden İbn Sinâ’ya göre felsefe, var olan her şeyin özü itibarıyla ne durumda olduğu, ne olduğu ve kendi eylemiyle elde etmek durumunda olduğu şeyler hakkında kuşatıcı bilgiler sunar. Kişiyi yetkinleştiren ve öte dünya mutluluğuna hazırlayan felsefe iki kısımdır: teorik felsefe ve pratik felsefe (Kaya M. C., 2020, s. 25-26). Bu taksim, hemen her İslam düşünürünün bilimler tasnifi kurgusunun ana omurgasını

oluşturmaktadır. Teorik felsefe İbn Sînâ'ya göre insan fiilleri dışında var olmuş varlıkların mahiyeti ve durumunu inceler. Teorik felsefenin kollarını alttan üste doğru sırasıyla doğa bilimi (fizik/'ilmü't-tabi'), matematik bilimi ('ilmü'r-riyâzî) ve metafizik ('ilmü'l-ilâhî) olarak tasnif eder (Kaya M. C., 2020, s. 27). Teorik felsefe; i) varlıkları veya tanımları (cisimler) ve bunların hareketlilik, durağanlık, oluş, bozulmuş ve devinim gibi durumlarını incelediği, ii) varlıkları madde ve hareketle ilişkili ama tanımları ise madde ve hareketle ilişkili olmayan varlıkları (kare, kök ve sayılar gibi) incelediği ve iii) ne varlıklarıyla ne de tanımlarıyla maddeye ve/veya harekete muhtaç olan varlıkları (Tanrı gibi) incelediği için üç kısma ayrılmıştır (Kaya M. C., 2020, s. 26). Bu üç kol da araştırdığı ve incelediği konular nispetinde kendi aralarında hiyerarşik tertibe tabi tutulmuş ve cisimleri inceleyen tabiiyyat bu üç kolun altta yer alanı olurken matematiksel konulara odaklanan riyâziyyat ortada ve metafizik varlıkları ve konuları inceleyen ilâhiyat ise üstte konumlandırılmıştır. Çünkü İbn Sînâ'ya göre varlık en genel kavramdır. En genel kavram olan varlık tanımlanamaz. Varlığı zorunlu, mümkün ve mümteni şeklinde üçlü bir tasnife tabi tutan İbn Sînâ'ya göre Tanrı zorunlu varlıktır. Zorunlu varlık, varlık bakımından bütün varlıkları önceler. Ayrıca zorunlu varlık olan Tanrı, bir ve tektir. Varlığı varlık olmak bakımından inceleyen metafizik tüm ilimlerin *keüllisidir*. Çünkü varlık en genel kavramdır. O halde metafiziğin diğer ilimlere nispeti metafiziğin tümel disiplin olduğudur. Bu bakımdan diğer ilimlerin hepsine ilke verir. Riyâziyyat ise yani geometri ve matematik konuları tanım olarak doğadan ayrı olmasa da varlık olarak doğada mevcut değildir ve varlıkları zihinde olsa da tanımlarının açıklanması hususunda doğaya muhtaç olduğu ve bu nedenle metafizik kadar genel olmadığı için ikinci sırayı alır. Ardından doğayı inceleyen tabiiyyatın gelmesi de bu öncelik-sonralık hiyerarşisinin neticesidir (Altaş, Bilimlerin Sayısını Çoğaltmak: Bilimler Tasnifinin Mantıkî/Burhanî Temelleri ve Bilimlerin Birbirinden Ayrışması, 2022, s. 38-40). İlimlerin üst ve alt, genel ve özel, bütün ve parça ya da asıl ve ferî olarak tertip edilen hiyerarşik konumlarını tartışmak bu çalışmanın kapsamında olmamakla birlikte gerek incelenen konular noktasında gerekse epistemolojik farklılıklarının dikkate alınması neticesinde kurgulanan bu hiyerarşik tertip, Greko-Arap ilimler tasnifinin alametifarikasını oluşturmuştur. İlimlerin taksim edilmesindeki bu sistemi göz önüne alırsak bitki-biliminin neden müstakil olmadığı sorusunun cevabı da çıkmaktadır. Asıl ve ferî ilimler tertibine göre fizik / doğa bilimi ('ilm-i tabi') konu olarak doğal cisimleri genel olarak incelediği için asıl bilimi temsil ederken bitki-bilimi (*ilm-i nebat*) ise bu doğal cisimlerden bir parçayı (furu') yani sadece bitkileri incelediği için fiziğin altında ferî bilim dalı olmaktadır. Hatta bitkilerin filizlenmesi ve yetişmesi gibi konuları inceleyen ziraat bilimi (felaha) ise, bitki-biliminin altında ferî bilim olmaktadır (Altaş, Bilimlerin Sayısını Çoğaltmak: Bilimler Tasnifinin Mantıkî/Burhanî Temelleri ve Bilimlerin Birbirinden Ayrışması, 2022, s. 48). Yahut fizik yine tanım açısından doğayı bütün olarak ele aldığı ve bu sebeple geneli incelediği için genel bilim olurken bitki-bilimi de bütünü yani doğanın bir parçası olan bitkileri incelediği için özel bilim olarak da nitelendirilebilir (Altaş, Bilimlerin Sayısını Çoğaltmak: Bilimler Tasnifinin Mantıkî/Burhanî Temelleri ve Bilimlerin Birbirinden Ayrışması, 2022, s. 45). Bu husus dikkate alındığında musannıfın kurguladığı ilimler tasnifinde tanım ve konulara dair sistemleştirdiği bilgi ve bilim tanımları ve kriterleri, bitki-biliminin bu tür hiyerarşideki konumunun ya da bu hiyerarşide olmayışının nedenini ortaya koyar.

Fizik disiplini tanımlanırken doğayı, doğaya ait olanı, etkilerini, hareketlerini ve yapılarını inceleme misyonunu haiz görür. Ona göre doğa bilgisini, cisimleri madde (heyula) ve biçim (suret) yönüyle incelemeli ve cisimlerin etkin (fâil) ilkesi gereği suretini madde haline getirip doğal hale getiren ve ereksel (gâi) ilkesi gereği suretin maddede doğallaştığı durumları incelemelidir (İbn Sina, 2004, s. 35). Bu minvalde bu çalışma sürecinde bitkilerin varlığı ve araştırılmasının motivasyonu, bitkilerin sadece var olması değil daha çok o bitkilerin doğal açıdan ontolojik gerekliliği düşüncesiyle kaim olmuştur. Aristo'da olduğu gibi İbn Sînâ da kendisinden hareketli ve duran cisimleri "doğal/tabii" kabul etmiş ve bitkisel nefis gereği dal, budak salarak enine boyuna büyüme ve belli müddet sonra büyüme hareketinin durması gibi özelliği sayesinde bitkileri de "doğal/tabii" cisim olarak kabul etmiştir (İbn Sina, 2004, s. 35). Osmanlı ilimler tasnifini şekillendirenlerden birisi de Fahreddin er-Râzî'dir (ö. 606/1210). Er-Razi de felsefeyi teorik ve pratik olarak iki kola ayırmakta ve teorik felsefeyi yukarıdakiler gibi fizik, matematik ve metafizik olarak üç dala bölmektedir (Altaş, 2019, s. 106). Er-Râzî, konularından bazıları bitkileri araştırmak ve incelemek olan tıp, havâss ilimleri, filâha, saydane gibi -aşağıda Mehmed Şah Fenârî'de de göreceğimiz gibi- fizik ilimlerinin fûru kolları olarak konumlandırmıştır (Altaş, 2019, s. 108). Tıp ilminde meyve ve sebze tüketimi ve

hıfzıssihha konularının araştırıldığını belirten er-Rāzī, fılāha ilminde bazı bitkilerin (üzüm gibi) yetiştirilmesi, saydane ilminin ise bazı bitkilerin deva olarak kullanımı gibi hususlara değindiğini belirtmektedir (Altaş, 2019, s. 126-30).

Bir diğer felsefî ilimler tasnifi, İbnü'l-Ekfānī (ö. 749/1348) tarafından tesis edilmiş ve bu sistem Osmanlı literatüründe önemli izler bırakmıştır. Gerek Taşköprülüzâde gerekse Kâtip Çelebi gibi alimler, İbnü'l-Ekfānī'nin *İrşādü'l-kāsıd ilā esne'l-makāsıd* adlı hem İslam bilim tarihi ve bu bilim dallarının bibliyografyasını hem de ilimler tasnifi sistemlerini ihtiva eden bu eserden çokça faydalanmışlardır (Fazlıoğlu İ. , 2000). İbnü'l-Ekfānī de Aristo-Farābî-İbn Sīnā çizgisinde devam ederek ilimleri nazari ve ameli olarak taksim etmiştir. Müellife göre, on *asli* ilim vardır ve nazari olan mantık, metafizik, fizik, geometri, aritmetik, astronomi, musiki; ameli olanlar ise siyaset, ahlāk, tedbīrül-menizildir (Fazlıoğlu İ. , 2000).

3. Osmanlı Literatüründeki Bilim Tasnifleri

Osmanlı ilim musannifleri içinde de önceki dönemlerde olduğu gibi ortak bir bilim tasnifi mevcut değildir. Bu farklılık, -basite indirgenecek olursa- tasnifi yapan müellifin ilgi gösterdiği veya önem verdiği bilim disiplinlerinin etkisine göre şekillendiği gibi ait olduğu ekolün genel prensip ve dinamiklerine göre de oluşmuştur. Nitekim Abdurrahman Bistāmī, sayısız ilim olduğunu belirtip eserinde 145 kadar ilmin tanımını yaparken Kâtip Çelebi de sayısız ilim dallarının olduğunu belirtmiştir. Nitekim musanniflerin ilim tanımı ve bu tanımlama içinde ortaya koyduğu misyon ve tahditler tasnif edilen ilimlerin adetini de bilvesile tayin etmişlerdir. Yine de bu ilim sayısının çokluğu nispetinde gerek “ilim” adıyla gerekse Aristoteles’in etkisiyle “kitāb” adıyla olursa olsun bitkileri araştıran bir bilim alanının bazı tasniflerde yer almadığı görülmektedir. Bu noktada bir husustan daha bahsedilmesi gerekir ki İslam literatüründe ilimler tasnifi çalışmaları, daha çok felsefî ilimlerin tanımı, tasnifi ve hiyerarşisine ağırlık vermiştir çünkü dini ilimlerin kendi içinde tanımı ve hiyerarşik pozisyonları genellikle net ve hemen her zaman ve her zeminde benzer durumda olmuştur. Ancak felsefî ilimler için bu tür çalışmaların yapılması, hem felsefî ilimlerin soru ve ilkelerinin tespiti, tanımı ve meşru zemininin tesisi hem de bu ilimlerin dini ilimlerle olan ilişkisinin belirlenmesi amacını taşımaktadır (Türker, 2011, s. 67).

Osmanlıların bitkilere odaklanan bilim disiplinlerini nasıl yorumladığına baktığımızda evvela Çelebi Mehmed dönemi âlimlerinden Abdülvāsi Çelebi'nin (ö. 817/1414-15'ten sonra) telif ettiği mesnevi türünden bir eser olan *Halilnâme*'de *ilm-i nebāttan* bahsedilmekte ve onu fizik ilminin altındaki bilim dallarından ilm-i sema, ecsām-ı basita, erkān-ı anāsır, ilm-i esbab-ı havadis, ilm-i havadis, ilm-i hayvan, ilm-i nefis ile birlikte saymaktadır (Abdülvasi Çelebi, 1996, s. 347-50). Abdülvāsi'nin bu tasnifi, Greko-Arap bilimler hiyerarşisiyle paralellik göstermektedir.

II. Murad dönemi alimlerinden olan ve bilimler tasnifini İhvān-ı Safā'nın sistemi üzerinde kurgulayan Abdurrahman Bistāmī (ö. 857/1453) de botaniği, felsefî bilimler altında incelemiştir (Kaya V. , 2016, s. 199-202). Bütün bilimleri felsefî, riyāzî ve şer'î olarak üç grupta toplayan Bistami, felsefî disiplinleri de kendi içinde riyazîyyāt, tābî'yyāt, mantıkiyyāt ve ilāhiyyāt başlıklarına ayırmıştır. Müellif, Aristoteles ve İhvān-ı Safā bilim hiyerarşisi ve tasnifinin paralelinde tābî'yyāt başlığı altında *ilm-i nebātın* da içinde olduğu ilim dallarını tanıtmıştır. Abdurrahman Bistāmī, kendi tasnifini bir ağaca benzetmiş ve ağacın köklerini şer'î ve riyāzî ilimler oluştururken gövdesini de felsefî ilimler oluşturmaktadır. Gövdeden neşet eden dallar da matematik, mantık, fizik ve metafiziktir (Kaya V. , 2016, s. 201).

Osmanlı literatüründe ilimler tasnifi noktasında önemli çalışmalar koyan müellifler içinde en meşhuru olan Taşköprülüzâde Ahmed Efendi (ö. 968/1561), bu literatürde oldukça etkili role sahiptir. Nitekim ilimler tasnifi sisteminin *'ilmu tekāsımı'l-'ulūm* adıyla ayrı bir ilim dalı olduğunu da ilk ortaya koyan ve bunu da sistemleştiren de yine Taşköprülüzâde'dir (Fazlıoğlu Ş. , 2019). Nitekim burada yaptığı sistemleştirme yukarıda bahsedildiği gibi konu olarak külli (genel) konudan cüz'i (özel) konulara göre tertip edildiğinde ilimlerin hiyerarşisi de tanzim edilebilir (Fazlıoğlu Ş. , 2019, s. 53). Taşköprülüzâde, bilimler tasnifi için dört eser telif etmiş ve bu eserlerden *er-Risāletü'l-cāmia li vasfi'l-'ulūmi'n-nāfi'a* dinî tasnif geleneğini esas alırken; *Miiftābu's-saāde ve misbābu's-siyāde*, *es-Saādetü'l-fāhira* ve *el-Medīnetü'l-'ulūm* ise felsefî tasnif geleneğini esas almıştır (Tülüce, 2021, s. 546). Müellif bu eserlerde felsefî ilimleri tanıtırken İbnü'l-Ekfānī'nin tanımlamalarından yararlanmışır (Tülüce, 2021, s. 545). Kâtip Çelebi'nin “diğer taksimlerden daha

güzeldir” diye anlattığı (Katip Çelebi, 2016, s. 23) *Miftābu’s-sa’âde*’nin oğlu Taşköprülüzâde Kemâleddin Mehmed Efendi (ö. 1030/1621) tarafından *Mevzu’atü’l-’ulüm* adlı ilaveli tercümesi yapılmıştır. Taşköprülüzâde’nin tasnifine göre, bitkilerle ilgilenen ilim dallarını *ilm-i tabi*’ (fizik) üst başlığı altında incelemiştir. Ona göre fiziğin alt ilim dallarından tıp ve ziraat ilminin (felaha) yanı sıra *ilm-i nebât* da yer almaktadır (Taşköprülüzâde Ahmed Efendi, 2011, s. 296). Taşköprülüzâde *ilm-i nebât*’ın tanımını ve amacını açıklarken bu ilimde bitkilerin cinslerinin özelliklerinden ve *acâyib* hallerinden, inceliklerinden, fayda ve zararlarından bahsedildiğini belirtmektedir. Yazara göre bu bilim dalının faydası ve menfaati, bu bitkilerden tedavi edinmektir. Taşköprülüzâde’nin bu açıklaması, aslında Osmanlı’da bitki biliminin misyonunun, konu ve problemlerinin genel tanımı ve işlevini belirlemektedir. Zaten aşağıda açıklanacağı üzere bitkilere temas eden hemen her alan tıp disiplininin şemsiyesi altına girmiştir. Yazarın bitkilerin bazı özellikleri de tıp kitapları münderecatında bulunduğu vurgusu yine bitkilere dair malumatın misyonunu vurgulamaktadır. Taşköprülüzâde bu alanda önemli isimler arasında İbn Baytâr’ı zikretmekte ve bu sahada bitkilere dair önemli tasnifleri olduğunu belirtmektedir. İbn Baytâr’dan sonra bahsettiği diğer bir bilgin de İbn Kebir’dir ve onun *Mā lâ yes’at-tabib*¹ kitabının hepsinden geniş ve toplu olduğunu ve bu alanda bu kitaptan daha faydalısının olmadığını iddia etmektedir (Taşköprülüzâde Ahmed Efendi, 2011, s. 301).

Taşköprülüzâde’ye göre, bitkilere dair bir diğer bilim dalı da *felaha* yani tarım ve ziraat ilmidir. Taşköprülüzâde bu ilmin odaklandığı noktalardan birisinin bitkinin tohumdan olgunlaşmasına kadarki süreci incelemesi olduğunu belirtir. Bu ilmin faydası hububat ve meyveleri daha iyi, daha temiz yapmak ve bunlardan daha çok verim elde etmek olduğunu belirtir. Bu ilmi öğrenmenin faydalı olduğunu çünkü insanın temel yaşam ihtiyacına hitap ettiğini hatta felaha isminin felahattan geldiğini düşünmektedir. Hatta felaha ilminin bir esprisi de meyve veya sebze vakitsiz yetiştirip takdim etmek, ilaç olarak kullanmak, ağaçları birbiri ile aşilayarak bambaşka meyveler elde etmek gibi benzeri faaliyetleri de içermesidir (Taşköprülüzâde Ahmed Efendi, 2011, s. 301-02).

Taşköprülüzâde’nin çağdaşı Kınalızâde Ali Efendi de (ö. 979/1572) *Ablâk-ı Alâ’î*’nin mukaddimesinde yer verdiği ilimler tasnifi içinde felsefeyi (mutlak hikmet) nazarî (teorik) ve amelî (uygulamalı) olarak ikiye taksim etmiştir. Teorik felsefe (hikmet-i nazariyye) “...*kedret ü irademiz medhâli olmayan mevcudât-ı bâriciyyeden bahs eder...*” yani insan müdahalesi olmadan var olan varlıkları incelediği için bu alan araştırma (bahs) ve gözlem (nazar) ile yapılan disiplinlerdir (Kınalızâde Ali Efendi, 2014, s. 71). Amelî felsefe (hikmet-i ameliyye) ise insan müdahalesi neticesinde var olanlarla ilgilendiği için uygulamalı ilimler olmuştur (Kınalızâde Ali Efendi, 2014, s. 72). Felsefi ilimleri ve altındaki dalları incelerken hiyerarşi oluşturan Kınalızâde, maddeyi araştırdığı için gerek zihinde gerekse dışarıda maddeye muhtaç olan ‘*ilm-i tabi*’yi de Greko-Arap geleneğe uygun olarak *ilm-i esfel* (en alttaki ilim) olarak tanımlayıp yerleştirmiştir (Kınalızâde Ali Efendi, 2014, s. 78). Ancak müellif eserinin mukaddimesinde özetle bahsettiği ilim dalları içinde bitkileri araştırmaya mahsus bir ilimden bahsetmemektedir.

XVIII. yüzyılda telif edilmiş ve Osmanlı ilmi panoramasını sunan *Kevâkib-i Seb’a* adlı eserde yedi gezegen (kevkeb) ile temsil edilen bilim disiplinlerinden dördüncü *kevkebe* yer alan “mücerred re’y ve müktezâ-yı akl” çerçevesinde nesnelere ve ona yakın olanları araştırıp öğrenmeyi amaçlayan felsefi ilimler (‘ulüm-i hikemiyye), *ilm-i ilâhi*, *ilm-i ri’yâzi* ve *ilm-i tabi*’ olarak üç ana kümeye ayrılmaktadır. Greko-Arabik bilimler tasnifi ve hiyerarşisinin bu döneme kadar halen etkisini sürdürdüğünü gösteren bu tasnife göre *ilm-i tabi*’nin altında yer alan *ilm-i nebât* “*havass-ı nev’-i nebatdan ve eşkâlinden ve ‘acâyibinden ve menâfi’ ve mazârından bahseder bir ‘ilmidir’*” şeklinde tanımlanmıştır (İhsanoğlu, 2022, s. 100-102).

Osmanlı ilimler tasnifinde bazı müellifler *ilm-i nebât* ayrı bir başlık altında inceleyip bilimler tasnifine yerleştirmişken bazıları ya hiç bahsetmemekte ya da tıp ve ziraat başlıkları altında incelemektedir. Osmanlı alimi ve devlet adamı Mehmed Şah el-Fenârî (ö. 1435), 1424 tarihli *Enmuzeccü’l-’ulüm* adlı eserinde ziraat bilimini (filâha) tanıttığı bilimlere dahil eder. Bu ilmin tanımını “ilk çıkışından iyice olgunlaşmasına kadar bitkinin nasıl yetiştirileceğini bildiren ilim” şeklinde yapar. Bunun haricinde buğday ve üzümün ziraatı ve ıslahı da bu ilmin konularındandır (Çiçek, 2019, s. 267). Ayrıca müellif, varlıkların özelliklerinin (havâss) bir

¹ Yusuf İbn İsmâ’îl İbn al-Kutubî (14. yy) İbn Kebir adlı Abbasi hekiminin *el-Cem’u’l-Bağdâdî* adlı ilaç tarifleri ve bitkilerden bahsedilen eserine atıf yapılmıştır. *Keşfü’l-’azîm*’de bu eser hakkında yazarının İbn Kebir olarak maruf olduğu, Baytâr’ın *el-Müfredat*’ını özetlediği İbn Baytâr’ın eklediği bitkileri eklediği ve bu kitabın açıklamalı çevirisinin de Sultan III. Murad’a sunulduğu yazılmıştır. (Çelebi, 2016, s. 1256)

kısımının bilinmediği ve bu bilinmeyenleri araştırmaya mahsus ilimler olduğundan bahsetmektedir. Nitekim hayvanların özelliklerini araştıran ilme *havāss'ül-bayvanāt*, taşların özelliklerini araştıran *havāss'ül-abcār* olarak adettmiştir (Çiçek, 2019, s. 268). *Havāss'ül-eşcār* adını verdiği bir başka *havāss* ilmi de bitkilerin özellikleri, şekilleri ve bilinmeyen yönlerini zarar ve faydalarından bahseden ilim olarak tanımlar (Molla, 2005, s. 269). Müellifin bu tanımı yukarıda *ilm-i nebāt* için yapılan tanımlamalarla paralellik teşkil etmektedir. Bunun haricinde *saydane* ilminden bahseden Fenārī onun da deva amacıyla kullanılan bitkilerin faydaları ve ilaç yapımında nasıl kullanılacağı gibi konulara da değindiğini belirtmektedir (Çiçek, 2019, s. 267). Fenārī tıp dahil yukarıda bahsedilen bütün ilimleri fizik ilminin ferī kolları olarak konumlandırmıştır ve bu sistem, Fahreddin er-Rāzī'nin modelinin genişletilmiş halini andırmaktadır (Çiçek, 2019, s. 273). Haliyle Fahr er-Rāzī'nin sistemi sadece Fenārī'nin tasnifini değil diğer bazı Osmanlı müelliflerinin ilim taksimlerini etkilemiştir. XVII. yüzyıl müelliflerinden Sadreddinzāde Mehmed Emin Şirvānī'nin (ö. 1036/1627) Sultan I. Ahmed'e takdim ettiği *el-Fevāidü'l-Hākāniyye* adlı bilimler tasnifi eserinde akli ilimler başlığı altında bitkiler tıp ilmi başlığı altında sadece diyet ve gıda tüketimi konularında ele alınmış ve bitkileri inceleyen müstakil bir ilimden bahsedilmemiştir (Sadreddinzāde Mehmed Emin Şirvānī, 2019, s. 560-62). İlimler tasnifi çalışmalarında Osmanlı literatüründe öncü isimlerden Saçaklızāde Mehmed Efendi (ö. 1145/1732) bitkilerin felsefe konularından dördüncüsü olan tabi'yyat başlığının altında incelendiğini belirtmekte ve hemen arkasında tabi'yyatın bazı konularının bu alanlarda yetkin biriyle mütalaa yapılmadan araştırılmasının talebeler için riskli olacağı uyarısını yapmıştır (Saçaklızade Mehmed Efendi, 2009, s. 253).

Burada çok değinilmese de *enmüzece* türü de Osmanlı literatüründe yaygındır (Arıcı, 2019, s. 13-61). Bu literatür geleneği, daha çok bilimlerin tanımı ve ilgilendiği meseleler ekseninde olmakta ve diğerlerine nazaran daha küçük çaplı eserler mahiyetindedir. Bunların içinden en meşhuru Nev'î'nin (ö. 1007/1599) *Netāyicü'l-fünün*'dur. Bu eser her ne kadar hikemi (felsefi) ilimleri önemsemiş olsa da konu anlamında bitkileri inceleyen bir bilim dalından bahsetmemektedir. Ancak müellif *felāha* ilminden kısaca bahsetmekte ama tanıttığı diğer ilim dalları gibi tafsilata girmemiştir (Tekin, 2023, s. 60). İlimleri önemlerine göre sıralayan Nev'î'nin *felāha* ilmini on dört ilim içinden on ikinci sırada sayması ve eserinde diğerleri kadar yer tutmayan bu ilmin ve diğer bitki-bilimlerinin Osmanlıların ilmi literatüründeki konumunu gösterir niteliktedir.

Hülasa Osmanlılar bilim tasnifinde bitkileri inceleyen disiplinleri, Greko-Arap çizginin paralelinde ağırlıklı olarak fizik üst başlığının altına yerleştirmiştir. Bazı müelliflerin bilimler tasnifinde bitki-biliminin yer almaması bu alanın önemsizliğinden çok felsefi disiplinlerde Antik Yunan ve Orta Çağ İslam düşünürlerinin ürettiği teorik açıklamaların o dönemlerde aktarımıyla yetinmiş olmaları sonucunu çıkarır. Osmanlılar nezdinde tıp bilimi daha önemlidir. Bitkilere yönelik araştırmalar da bu bilim disiplininin ihtiyacına ve ilkelerine göre gelişmektedir. Bu durumda *ilm-i nebātın* yukarıda bahsedilen bilimler tasnifinde diğer ilimler kadar tafsilatlı tanıtılmaması, Osmanlıların bitkileri araştırmaya yönelik motivasyonunun salt bilgi edinmekten çok pragmatik fayda amacını gütmesi ve bu nedenle tıp disiplininin içinde incelenmesinden ötürüdür. Dini ilimler kadar öğrenilmesi gereken ilimlerden sayılan tıp ilmi, bu imtiyazını korurken o dönemin tedavi unsurlarının başında gelen bitkilerin vasıfları, bitki çeşitliliği bilgisi ve bunların araştırılması tıp ilminin itibarına paralellik teşkil etmesi gayet tabiidir.

4. Sonuç

Osmanlı klasik dönemi literatüründe bitkilere yönelik ayrı bir bilim dalının oluşmamasının cevabı bu ilim taksim ve tasniflerinde az çok anlaşılmaktadır. Ancak burada sorulması gereken soru şudur: Osmanlılar bitkilerle ilgili malumatı nereden öğreniyorlardı? Orta Çağ İslam literatüründe bitkilere yönelik geniş külliyatlar üretilmiştir. Osmanlılar ise Dioskorides'in *Kitabü'l-Haşāyış*, İbn Baytār'ın *Kitabü'l-Cami*' ve İbn Avvām'ın *Kitabü'l-Filāha*'sı başta olmak üzere birçok eseri takip etmiş ve bir kısmını da Türkçeye çevirmişlerdir (Kutluer, 2000). Ancak yukarıda bazı örneklerde görüldüğü gibi Osmanlılar *ilm-i nebāt* yerine bitkileri tarım veya tıp ilminin konularında buluyorlardı. Zaten bu noktada daha önce de bahsedildiği gibi bitkilerin var olma gayesi ağırlıklı olarak hayvan ve insanlar için gıda ve deva olmasıdır. Osmanlıların bu dönemde birçok alanda daha az felsefi ama daha çok pratik olmasından ötürü bitki-biliminden daha ziyade ziraat ve tıp ilimleri çerçevesinde bitkileri araştırmayı ve öğrenmeyi amaçladığı sonucu ortaya çıkmaktadır (Küçük, 2020, s. 3). Nitekim bitkiler özelinde genel olarak doğa felsefesi çatısı için salt bilgi edinme eylemi

ve bunun için gerekli teorik altyapı oluşturma o dönem Osmanlılar için yaygın bir faaliyet değildir (Demir, 2018, s. 263).

Osmanlılar için bitkilerin var oluş nedeninin gıda ve deva işlevini haiz olması demiştik. Birçok Osmanlı müellifi gibi Evliya Çelebi'nin ifadesiyle bitkilerin var oluş nedeni tıbbi fayda amacı taşımaktaydı: “*Cenâb-ı İzzet ne kadar nebâtât halk etdi ise cümlesi lisânlarıyla "Ben falân derde devâyım" deyü Hazret-i Lokmân'a söylerler idi.*” (Evliya Çelebi, 1996, s. 309) Hatta II. Mehmed ve II. Bayezid dönemi saray kütüphane kataloglarında yer alan felâha kitapları tıp ilminin altında listelenmiştir (Shopov, 2019, s. 557). Bu durumda Osmanlı literatüründe bitkilerle ilgili merak ettiği malumatı en yoğun bulacağı eserler tabii olarak edviye-i müfrede ya da akrâbâdîn külliyyatıdır. Bitkiler de o dönemde gerek hıfzıssıhha amacıyla gerek birçok hastalığın tedavisinde ilaç/deva olarak toplumun gündemindeydi (Mossensohn, 2019, s. 97). Bütün bunları düşündüğümüzde Osmanlıların tıp ilmi altında incelemeyi yeterli gördüğü bitkilerin pratik faydasını öncelendiği ve teorik konulara daha fazla önem vermediği anlaşılmaktadır. Hatta tıp ilmi çatısı altında bile bitkilerin deva alanında kullanımına dair teorik çalışma ve tartışma da fazla değildir (Aydın, 2005, s. 313). Bu sonuçlardan yola çıkarak fızığın altında incelenen bitki-biliminin teorik açıdan gelişmemesinin nedeni sadece fizik ilminin felsefe ile olan iltisakından ötürü değildir. Yine de fizik alanında Osmanlıların çok fazla eser üretmediği o dönemin müellifleri tarafından da dile getirilmiştir. Hatta Yirmisekiz Mehmed Çelebi (ö. 1144/1731), kendi döneminde Osmanlıların tabii ilimlerden uzaklaştığını ve bu nedenle Şehrezurî'ye ait *Şeceratü'l-ilâhiye* adlı eserin “fizik” kısmını çevirme ihtiyacı duyduğunu ve bu çeviri esere *Semeratü's-şecere* adını verdiğini belirtir (Sözen, 1989, s. 40).

Bitkiler bu dönemde gerek tıbbi açıdan en önemli deva ve ilaç işlevini üstlenmekte gerekse günlük gıda tüketiminin tabii olarak merkezinde yer almaktadır. Osmanlı görsel sanatlarında da en fazla tercih edilen unsurlardan birisi de bitkilerdir (Necipoğlu, 2016). Özellikle İstanbul'da iktidar elitleri kendi bahçelerinde zengin bitki ve çiçek çeşitliliğine hususi özenirlerken bir yandan da nakkaşlar icra ettikleri görsel sanatlarında bitki formlarını geliştirmeye çabalıyordu (Necipoğlu, 2016, s. 144). Doğal olarak bitkiler ve ona dair bilgiler, Osmanlı toplumunda günlük hayatta oldukça fazla yer almıştır. Özellikle birçok farklı kültürün iç içe girdiği İstanbul ve çevresinde ticari emtia olarak yaygın bir bitki çeşitliliği ağı mevcutken bunun yanı sıra hastalıkların dalga etkisini gösterdiği bu topraklarda aranılan çare yine bitki çeşitliliği merkezinde olmaktadır. Bitkilere dair tanımlama ve açıklamaların yanı sıra tür ve çeşitlilik bilgisi de okuryazar kitlenin belli bir kısmının aradığı bilgi ve veri olması gayet tabidir. Nitekim İstanbul'da yaşayan ve doğa felsefesine ilgi duyan ve bu çerçevede çalışmalar yapmasına rağmen geriye eser bırakmamış sessiz bir kitlenin var olma ihtimali kesinlikle mevcut olduğu gibi bu kitle, eğitimini medresede almış olsun yahut olmasın doğa felsefesi konularında kendi imkanları dahilinde bu alanda bilgi edinip onları uygulamışlardır (Küçük, 2020, s. 41-42). Evliya Çelebi, seyahatnamesinin İstanbul kısmında özellikle bitkiler ve onların çeşitliliğinden faydalanarak gıda, kozmetik ve ilaç alanı başta olmak üzere ticaret yapan esnaf kollarından bahsettiği kadar bu alandaki çalışmaları takip eden okuryazar ve uygulayıcıları da aktarmaktadır (Evliya Çelebi, 2003, s. 490-535). Peki Osmanlı bilgi üretim ve yayma müesseseleri olan medreselerde *ilm-i nebâtın* konumu nasıldı? Cevat İzgi'ye göre Osmanlı medreselerinin klasik döneminde *ilm-i nebât* bağımsız bir konu olarak müfredatta yer almamıştır. Ancak bu durum ulemanın bu konulara ilgisiz kaldığı anlamına gelmemektedir. Yer yer birçok Osmanlı kütüphanelerinde rastlanan bu konuyla müteallik eserlere bakıldığında bu alanın ulema ve devletin okuryazar kitlesinin kadrajında yer aldığını göstermektedir. *Acâ'bu'l-mablükât*, *Hidâyetü'l-bikme*, *Kitâbu's-şifâ* gibi eserlerde botanik ilminin temel bilgileri yer almaktadır ve Osmanlı medreseleri bir şekilde bitki-bilimlerine temas etmekteydi. Ancak bitkilerin tıp gibi ilimlerde ana unsur olması, görsel ve edebi sanatlarda da yaygın tercih edilir olmasının yanı sıra günlük hayatta da bu denli yaygın ve yoğun kullanımın aksine Osmanlı ilim taksimlerinde bitkilerin fizyoloji ve ontolojisine dair teorik sorular ve bu soruların cevapları diğer alanlara nispeten daha azdır. Zaten Osmanlı ilmi literatürünün panoramasını teşkil eden bu bilimler tasnifi sistemlerinde de görüldüğü gibi bitkilere dair açıklamalar gözlem ve incelemeye daha çok zihinsel tartışmaların ötesine geçememiştir. Zaten bilimlerin hiyerarşisinde genelden yahut bütünden (külli) özele yahut parçaya (cüz'i) inen tümdengelim mantığı, bitkiler cisimlerin içinde bileşik (mürekkeb) olanlardan birisi olarak addedilmiş ayrıca fizikle ilgili açıklama ve soruların bitkiler özelinde de kapsayıcı ve kuşatıcı olacağı düşünülmüştür. Bu alanda özellikle bilim ve düşüncede Batı rüzgarları esmeden önce Osmanlı metinleri, teorik tartışmalardan çok pratik kullanım

alanlarını genişletmeye yönelik anlatı ve tavsiyeler vermektedir. XVI. yüzyılda telif edilmiş, ancak müellifi bilinmeyen ve Edirne’de bahçe kuran ve bitkilerin nasıl yetiştiğini anlatan *Revnak-ı Bustân* eser (Önler, 2000) ve kendi yetiştirdiği özel bitkiler üzerinde gözlem yapan Sakızlı İsa Efendi (Sakızlı İsa Efendi, 2019, s. 681) gibi örnekler yine Osmanlı dünyasında teoriden çok pratiğin öne çıktığını göstermektedir. Bir başka ifadeyle Osmanlıların bitki-bilimi gibi teorik konu ve problemleri olan disipline yönelik ihtiyacın seleflerinin üretimiyle karşılandığını ve bunun yerine pratik ihtiyaçlara yönelik çalışmalara daha çok ağırlık verdiği sonucu çıkmaktadır. Haliyle bitki-bilimine yönelik manzaranın yukarıdaki gibi şekillenmesi gayet tabiidir.

5. Extended Abstract

This study focuses on the classifications of sciences in the literature of the Ottoman classical period. The importance of the classifications of sciences simply shows the intellectual paradigm of the culture in which they exist. In this respect, the study examines what and how the disciplines of science that focus on plants with their subjects and problems are defined and how they are positioned in the hierarchy of these sciences within the classifications of sciences. In this period, plants and animals were treated as physical phenomena, and a discipline corresponding to biology was not fully formed. The question of the vital properties of plants and whether they are alive or not is not one of the main problems of plant science as it existed in this period. At that time, plant science was shaped as a sub-discipline of the physics discipline under the theoretical philosophy, which analyzed all beings in nature according to the parameters of Aristotelian physics. Naturally, plant science, or botany, dealt with questions related to plants theoretically, while fields such as agricultural science and medical science dealt with the practical benefits of plants. In sum, medieval Islamic literature distributed the theoretical and practical aspects of plants into separate disciplines. However, since the motivation to produce works on the theoretical problems of plants was lower than the motivation to produce works on their practical benefits in the literature of the classical period of the Ottomans, plant-science was not as prominent as medicine and agriculture in Ottoman science classifications.

The classification of sciences in the Ottoman period did not have a common structure as in previous periods. This difference was shaped according to the field of interest of the author or the principles of his school. While Nawî (d. 1007/1599) included and introduced occult sciences in his classification, Saçaklızade (d. 1145/1732) placed the disciplines other than religious sciences at the bottom of his hierarchy.

Plant science, natural philosophy and related disciplines were also included in the theoretical sciences in Ottoman thought, focusing on the ontological properties and natural processes of plants. When we look at how the disciplines related to plants were approached in the Ottoman period, we see that various authors made different classifications in this regard. These classifications were generally in line with the Greco-Arabic scientific tradition. Tâshkûprîzâde Aḥmad Efendi (d. 968/1561), is a name that made significant contributions to the Ottoman classification of sciences. According to his classification, the sciences related to plants were analyzed under the title of “‘ilm-i tabî” (physics). He focused on topics such as the properties, benefits, and harms of plants, and stated that agriculture and agricultural sciences also included plants.

In Ottoman literature, there were also authors who analyzed “‘ilm-i nabât” (plant science) under a separate heading. However, when we look at the Ottoman classification of sciences in general, scientific pursuits related to plants were evaluated within the science of medicine, and the priority of the science of medicine was emphasized in this field, because for the Ottomans, the reason for the existence of plants was to provide food and medical solutions, especially for animals and humans. For this reason, in Ottoman literature, the functions of plants were mostly researched and learned in agricultural and medical sciences. The use of plants in the field of treatment was handled under the science of medicine and some works contain information on the use of plants for therapeutic purposes. In the Ottoman period, the works that contain the most information about plants are the sources related to the science of medicine and herbal medicines. In this period, the use of plants for medicinal purposes was quite common and herbal medicines were frequently used in the treatment of diseases. Plants have an important place in daily

life in Ottoman society. Not only were they widely used in the fields of food, medicine, and cosmetics, but they were also among the most preferred motifs in visual arts. Especially the ruling elite living in Istanbul created a rich variety of plants in their gardens and paid special attention to the aesthetic use of these plants.

However, theoretical discussions on the physiology and ontology of plants in Ottoman literature are more limited than in other fields. Plants were mostly emphasized for their practical uses and applications and were not analyzed theoretically in depth. Ottoman texts generally focused on the practical aspects of plant science and presented information based on observations.

As a result, plant science in the Ottoman period was mostly dealt with in the context of agricultural and medical sciences, and the fact that it was not analyzed theoretically in depth in the classifications of sciences was due to the high motivation to use plants for more practical purposes in daily life.

Keywords: Ottoman Intellectual Life, Ottoman Thought, Science Classifications, Botany, Botanical Science, Ottoman Philosophy, History of Science.

Çıkar Çatışması Beyanı / Conflict of Interest

Çalışmada herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.
There is no conflict of interest with any institution or person in the study.

İntihal Politikası Beyanı / Plagiarism Policy

Bu makale İntihal programlarında taranmış ve İntihal tespit edilmemiştir.
This article was scanned in Plagiarism programs and Plagiarism was not detected.

Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı / Scientific Research and Publication Ethics Statement

Bu çalışmada Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi kapsamında belirtilen kurallara uyulmuştur.
In this study, the rules specified within the scope of the Higher Education Institutions Scientific Research and Publication Ethics Directive were followed.

Kaynakça

- Abdülvâsi Çelebi. (1996). *Hâliiname*. (A. Gültaş, Dü.) Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Altaş, E. (2019). Fahreddin er-Râzî'nin İlimler Ansiklopedisi: Câmî'ül-ulûm ya da Hadâiku'l-envâr. M. Arıcı içinde, *İlimleri Sınıflamak: İslam Düşüncesinde İlim Tasnifleri*. İstanbul: Klasik Yayınları.
- Altaş, E. (2022). Bilimlerin Sayısını Çoğaltmak: Bilimler Tasnifinin Mantukî/Burhanî Temelleri ve Bilimlerin Birbirinden Ayrışması. *İslam Tetkikleri Dergisi*, 12(1), 33-73.
- Apaydın, Y. (2018). Saçaklızâde Mehmed Efendi'nin (V. 1145/1732) İlimlere Bakışı. *Bilimname*, XXXVI(2), 189-212.
- Arıcı, M. (2019). Temel Problemler Ekseninde Tasnîfü'l-ulûm ve Enmûzecü'l-ulûm Literatürler. M. Arıcı içinde, *İlimleri Sınıflamak: İslam Düşüncesinde İlim Tasnifleri*. İstanbul: Klasik Yayınları.
- Aydın, M. B. (2005). Osmanlı Tıbbında 'Müfred Devâ' Kullanımı ve 'Müfredât' Eserlerinin Genel Özellikleri. *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, 6(2), 299-315.
- Collingwood, R. G. (1999). *Doğa Tasarımı*. (K. Dinçer, Dü.) Ankara: İmge Kitabevi.
- Çelebi, K. (2016). *Keşfü'z-ze'nûn* (Cilt IV). (R. Balcı, Dü.) Ankara: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Çiçek, M. (2019). Mehmed Şah Fenârî ve Enmûzecü'l-ulûm'u. M. Arıcı içinde, *İlimleri Sınıflamak: İslam Düşüncesinde İlim Tasnifleri*. İstanbul: Klasik Yayınları.
- de Callatay, G. (2003). *The Classification of the Sciences according to the Rasa'el Ikhwan al- Safa*. Ocak 2023 tarihinde The Institute of İsmaili Studies: https://www.iis.ac.uk/media/ybinp5j0/rasail_ikhwan-18934826.pdf adresinden alındı
- Demir, R. (2018). *Philosophia Ottomanica Osmanlı Felsefesi*. Antalya: Lotus Yayınevi.
- Durusoy, A. (Dü.). (2012). *İhvan-ı Safa Risaleleri* (Cilt 1). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Evlîya Çelebi. (1996). *Evlîya Çelebi Seyahatnamesi* (Cilt 1). (Y. Dağlı, S. A. Kahraman, R. Dankoff, & O. Ş. Gökyay, Dü) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Evlîya Çelebi. (2003). *Günümüz Türkçesiyle Evlîya Çelebi Seyahatnamesi: İstanbul* (Cilt 1/2). (S. A. Kahraman, & Y. Dağlı, Dü) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Farabi. (1990). *İhsai'ül-ulûm: İlimlerin Sayımı*. (A. Ateş, Dü.) İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Fazlıoğlu, İ. (2000). *İbnü'l-Ekfânî*. Temmuz 2023 tarihinde TDV İslâm Ansiklopedisi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibnul-ekfani> adresinden alındı
- Fazlıoğlu, Ş. (2019). Genel ile Özel Arasında Osmanlı Tasnîfü'l-Ulûm Literatürüne Giriş. *Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları*, 40, 51-61.
- İbn Sina. (2004). *Fizik* (Cilt 1). (M. M. Özpilavcı, Dü.) İstanbul: Litera Yayıncılık.
- İhsanoğlu, E. (Dü.). (2022). *Kevakib-i Seb'a*. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları.
- Küçük, H. (2020). *Science without Leisure Paractical Naturalism in Istanbul 1660-1732*. Pennsylvania: University of Pittsburgh Press.
- Kınalızâde Ali Efendi. (2014). *Ablâk-ı Alâ'î* (Cilt 1). (M. Koç, Dü.) İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Katip Çelebi. (2016). *Keşfü'z-ze'nûn* (Cilt 1). Ankara: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Kaya, M. C. (2020). bn Sînâ'nın Kitâbu aqsâmî'l-hikme ve tafşîlihâ'sı: Tahkik ve Tercüme. *Tabkik İslami İlimler Araştırma ve Neşir Dergisi*, 3(1), 1-40.
- Kaya, V. (2016). Abdurrahman Bistâmî'nin Bilimler Tasnifi. *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 187-216.
- Kutluer, İ. (2000). *İlm-i Nebât*. Temmuz 2023 tarihinde TDV İslam Ansiklopedisi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/ilm-i-nebat> adresinden alındı
- Liddell, H. G., & Scott, R. (2022, Kasım 24). *Botânî*. Mayıs 2023 tarihinde A Greek-English Lexicon: <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.04.0057:entry=bota/nh> adresinden alındı
- Molla, K. F. (2005). Mehmed Şah Fenârî'nin Enmûzecü'l-Ulûm Adlı Eserine Göre Fetih Öncesi Dönemde Osmanlılar'da İlim Anlayışı ve İlim Tasnifi. *Divân İlmi Araştırmalar*, 18(1), 245-273.
- Mossensohn, M. S. (2019). *Osmanlı'da Bilim: Kültürel Yarar ve Bilgi Akışverişi*. (K. Oğuz, Dü.) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Musametov, B. (2021). *Sınırdan Durmak: İslam Felsefe-Bilim Tarihinde Metabasis Sorunu*. İstanbul: Ketebe Yayınları.

Necipoğlu, G. (2016). Early Modern Floral: The Agency of Ornament in Ottoman and Safavid Visual Cultures. G. Necipoğlu, & A. Payne içinde, *Histories of Ornament from Global to Local*. New Jersey: Princeton University Press.

Önler, Z. (Dü.). (2000). *Revnâk-ı Bustân*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

Sözen, K. (1989). Şehrezuri'nin Şereret el-İlahiye İsimli Eseri ve Türkçe Tercemesi Semeret el-Şecere. *Yüksek Lisans Tezi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Saçaklızade Mehmed Efendi. (2009). *TerYbu'l-Ulûm*. (Z. Pak, & M. Özdoğan, Dü.) Kahramanmaraş: Ukde .

Sadreddinzâde Mehmed Emin Şirvânî. (2019). *el-Fevâidü'l-Hâkânîyye*. (A. K. Cihan, Dü.) İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.

Sakızlı İsa Efendi. (2019). *Nizâmü'l-edviye*. (M. B. Aydın, & S. Murad, Dü.) Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları.

Shields, C. (2020, Ağustos 19). *Aristotle*. Ocak 2023 tarihinde Stanford Encyclopedia of Philosophy: <https://plato.stanford.edu/entries/aristotle/> adresinden alındı

Shopov, A. (2019). Books on agriculture (al-filâha) pertaining to medical science and Ottoman agricultural science and practice around 1500. G. Necipoğlu, C. Kafadar , & C. H. Fleischer içinde, *Treasures of Knowledge: An Inventory of the Ottoman Palace Library (1502/3–1503/4)* (Cilt 1). Leiden: Brill Publishing.

Tülüce, H. A. (2021). Taşköprülüzâde Ahmed Efendi 'de İlimler Tasnifi. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 21(2), 542-556.

Türker, Ö. (2011). İslam Düşüncesinde İlimler Tasnifi. *Sosyoloji Dergisi*, 3(22), 533-556.

Taşköprülüzâde Ahmed Efendi. (2011). *Mevzuâtü'l 'ulûm* (Cilt 1). (M. Çevik, Dü.) İstanbul: Üçdal Neşriyat.

Tekin, K. (2023). Osmanlı Dönemi Enmûzeczü'l-Ulûm Literatüründe İlimler Sıralaması ve Nev'înin Netâyicü'l-Fünûn'u. *İslam Araştırmaları Dergisi*, 50, 33-73.

Wehr, H. (2014). ذ بت Mayıs 2023 tarihinde Ejtaal-Arabic Almanac: <https://ejtaal.net/aa/#hw4=1113,ll=2851,ls=49,la=4317,sg=1115,ha=756,br=940,pr=152,aa=649,mgf=799,vi=364,kz=2581,mr=702,mn=1376,uqw=1603,umr=1053,ums=886,umj=820,ulq=1638,uqa=409,uqq=385,bdw=h861,amr=h620,asb=h959,auh=h1574,dhq=h551,mht=h879,msb=h232,ta> adresinden alındı

Yavuz, M. (2019). Canlılık ve Canlılıkbilimi Üzerine Yeni Bir Değerlendirme. *Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları*, 40, 183-197.

Yavuz, M., & Oliva, P. H. (2020). Botany As A New Field Of Knowledge In The Thirteenth Century: On The Genesis Of The Specialized Sciences. *Teorie Vědy / Theory Of Science*, XLII (1), 51-75.